

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабій І. М. Семантико-естетична парадигма назв кольорів у сучасній українській мові (на матеріалі художньої прози ХХ ст.): монографія / за наук. ред. Н. М. Сологуб. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2021. 238 с.
2. Забужко О. Вірші: 1980-2013. Київ: КОМОРА, 2013. 304 с.
3. Історія української літератури ХХ – поч. ХХІ ст.: навч. посіб. У 3 т. / за ред. В. І. Кузьменка. Т. 1. Київ: Академвидав., 2013. 592 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром□ як та ін. Київ: ВЦ „Академія”, 1997. 752 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля – К., 2006. 716 с.
6. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період: навч. посібник. 2-ге видання. Київ: ВЦ «Академія», 2011. 248 с.

Марковська Мар'яна
Науковий керівник – проф. Лановик Мар'яна

МАСОВА ЛІТЕРАТУРА: ФАКТОРИ ВИНИКНЕННЯ ТА СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ

Масова література – порівняно нове явище у сучасному літературному процесі, яке почало формуватися на межі ХІХ та ХХ століть і стало результатом розвитку суспільства та культури. Зважаючи на надзвичайно високий рівень популярності творів масової літератури у сучасному читацькому просторі та незначний відсоток вагомих досліджень проблем масової літератури, аналіз окремих аспектів цієї теми можна вважати актуальним. Інтерес до вивчення масової літератури як явища власне літературного (а не лише соціокультурного) почав зростати впродовж останніх десятиліть. Осмисленням специфіки масової літератури займалися як українські (Т.Гріц, Л.Гудков, Т.Гундорова, Н.Зборовська, Ю.Ковалів, Н.Литвиненко, С.Філоненко, М.Черняк), так і закордонні літературознавці (О. Шпенглер, Х.Ортега-і-Гассет, Т. Адорно, П. Бурдьє, В. Беньямін, Дж. Кавелті, П.Свірський, Ч. Мукарджі та М. Шадсон).

Мета цієї статті – з'ясувати фактори, що спричинили виникнення масової літератури, дослідити особливості функціонування масової літератури, своєрідність її жанрів та поетики. Реалізація мети передбачає виконання таких завдань: 1) проаналізувати визначення поняття «масова література»; 2) дослідити причини виникнення масової літератури; 3) визначити її основні риси; 4) встановити жанрово-тематичну специфіку масової літератури.

Дослідження масової літератури варто почати з аналізу самого терміна «масова література». Що саме варто вважати «масовим» у сучасну епоху, яку часто називають епохою масового суспільства, масової культури?

В «Енциклопедії сучасної України» подано таке визначення «масової літератури»: «вид літератури та культури масової, сукупність літературних творів, що функціонують за законами літературної індустрії відповідно до декларованої жанрової належності й адресовані широкому читацькому загалу; сукупність популярних та комерційно успішних художніх творів, створених на принципах стандартизації та копіювання (наслідування) відомих і давно опрацьованих жанрових зразків та художніх прийомів» [1]. Таке визначення повністю відображає академічне,

критичне бачення масової літератури як явища літературного. Дослідник М.А. Нестелеєв у статті «Масова література, канон і культ (до проблем взаємодії та дефініції)» висловлюється простіше: «Масова література – це естетично-соціологічний феномен у межах усієї літератури, що функціонує на відтворення готових схем-формул, а не на створення нових, оскільки доба постмодерну виразно означила неспроможність сучасної культури продукувати нове, щонайбільше – робити пастиш зі старих художніх методів» [4, 190]. Тобто, основа обох дефініцій спільна – думки щодо масової літератури як явища схематичного та орієнтованого на задоволення читацьких інтересів, а не на високу художню якість тексту тут збігаються. Проте, у другому визначенні подано ще й причину цієї «схематичності» – це нездатність сучасної літератури створити щось дійсно нове, бо усі теми, мотиви та сюжети вже колись були опрацьовані іншими авторами.

Зрештою, якщо відкинути академічні тлумачення, то широкий загал вважає масовою літературою навіть не літературу, а низькопробне читиво, орієнтоване виключно на комерційний ринок і яке різко протиставляється «високій літературі». Тут виникає складне питання про співвідношення понять «класична література», «елітарна література», «масова література», «бестселер», яке все ще не є достатньо вивченим у сучасному літературознавстві. Загалом, існує думка, що «масова література» була такою з моменту зародження і настільки відрізнялася від «класичної» літератури, що більшість критиків ще на початку ХХ століття вважали принизливим для себе якось на це явище реагувати [5, 53]. Масову літературу часто називають тривіальною, розважальною, ринковою. Масова література у такому розумінні – явище не жанрове, а оцінне. На фабульно-сюжетному рівні ознакою такого типу творів буде висока динаміка розвитку дії, значна кількість неймовірних подій, схематизм та наявність кліше на рівні сюжету, мови, стилю та обсягу тексту.

Для того, щоби дати об'єктивну оцінку «масовій літературі» та визначити її естетичну цінність, потрібно вийти за межі виключно негативних рецепцій цього явища і розглянути його з історико-літературної точки зору.

Питання про час виникнення масової літератури до сьогодні залишається відкритим. Окремі дослідники знаходять витоки масової літератури у далекому минулому – у літературі епохи Відродження, Середньовіччя чи навіть античності. Так, наприклад, Ю.Єгорова у своєму дослідженні звертає увагу на те, що австрійський філософ та мистецтвознавець Арнольд Хаузер вбачав риси «масовості» та «стандартизації» ще в літературі елінізму, а також у новелах італійського Відродження [2, 164].

Така думка вченого небезпідставна, адже окремі літературні явища Античності, Середньовіччя та Відродження, окремі популярні жанри (наприклад, лицарський роман) дійсно можна розглядати як феномени масового мистецтва [2, 165]. Проте, при такому підході не взято до уваги обмеженість поширення подібних явищ, а також той факт, що писемна література не могла бути дійсно «масовою», адже література у ті епохи була явищем, доступним лише для

невеликого кола освічених людей і довгий час функціонувала у ролі письмово закріпленої «високої традиції» – сукупності визначних зразкових текстів, які створювалися і високо оцінювалися у сфері високоінтелектуальних знавців.

Більш ґрунтовною постає концепція, згідно з якою соціокультурним феноменом «масова література» стає лише в індустріальну епоху. Серед факторів суспільного життя, що зумовили її виникнення, варто виділити процеси демократизації та індустріалізації суспільства, зростання кількості міського населення, підвищення рівня грамотності, тісніші контакти вихідців із нижчих соціальних прошарків із представниками привілейованих класів і перейняття у них звички до читання. Усе це призвело до формування масової читацької аудиторії. У західноєвропейських країнах та США вже до середини ХІХ століття ця аудиторія стала головним споживачем та замовником літературної продукції, тобто тією реальною силою, яка формувала особливості розвитку літератури та впливала на соціальний статус письменника.

Ще одна важлива причина становлення масової літератури – це комерціалізація письменницької діяльності. Цей процес став невідворотнім наслідком виникнення масової читацької аудиторії. На певному етапі літературного розвитку фактор успіху у масового читача далеко не завжди міг забезпечити автору популярність та репутацію. Якщо його твори були відкинуті або непомічені літературною елітою (представниками академій та літературних салонів), то це негативно впливало на репутацію автора, навіть незважаючи на комерційний успіх його продукції. Однак з часом фахівцям, які заробляли на життя пером, доводилося рахуватися не так з авторитетними судженнями поціновувачів мистецтва, які володіли бездоганним естетичним смаком, як з представниками читацької маси – приватними видавцями та книготорговцями, які разом з критиками були посередниками між письменником та читацькою публікою.

Окрім виникнення масової читацької аудиторії, комерціалізації друкованої продукції і професіоналізації літературної діяльності, каталізатором процесу становлення і розвитку масової літератури стали техніко-економічні фактори. Розквіт масової літератури у ХХ столітті обумовлений науково-технічним прогресом у сфері книговидавництва та книжкової торгівлі: здешевшання процесу книгодрукування, організація масових видань кишенькових книг, введення системи підрахунку популярності книг, серед яких почали виділяти бестселери. Згадані фактори сприяли перетворенню книги в предмет промислового виробництва і засіб збагачення.

Отже, підсумовуючи погляди дослідників, можна виділити такі основні риси масової літератури: високий комерційний попит; популярність серед широкого загалу; демонстративна тривіальність, що базується на поширених стереотипах та кліше, які є важливими у суспільстві у певний конкретно-історичний період; чітка структурованість, тобто організованість відповідно до канонів, заснованих на найбільш успішних зразках-попередниках.

Канонічне начало, запозичене у «високої літератури», лежить в основі усіх жанрово-тематичних різновидів масової літератури. До таких різновидів, які остаточно сформувалися приблизно до середини ХХ століття, зараховують такі різновиди романного жанру як детектив, шпигунський роман, фентезі (тут вихідною моделлю прийнято вважати творчість Дж. Р. Толкіна), роман-триллер (типологічно пов'язаний з готичним романом), любовний роман та костюмно-історичний роман [2, 165]. В усіх перерахованих жанрово-тематичних канонах переважає принцип повтору, стереотипу, серійного штампу, оскільки авторський текст опирається на вимоги читацької аудиторії, а не на спроби самостійного незалежного осмислення світу.

Однак жанрово-тематичні різновиди масової літератури все ж таки припускають можливість деформації стандартних сюжетних ходів та певну індивідуалізацію персонажів. Можливі також окремі відхилення від звичних схем, а також поєднання літературних формул. І все ж, радикальне новаторство нехарактерне для масової літератури. При будь-яких змінах чи поєднаннях формул, при всій історичній мінливості номенклатури жанрово-тематичних канонів масової літератури сам принцип канону (формули, стандарту, моделі) залишається незмінним. До того ж, кожна формула володіє власним переліком обмежень, які визначають, які саме нові елементи можна використати у тексті, не зруйнувавши при цьому його модель.

Завдяки налагодженості конвеєрного виробництва масової літератури принцип «канону», «формальності» проявляється на усіх формально-змістових рівнях літературного твору – у заголовках, у специфічно оформлених обкладинках, які і є першим сигналом, що свідчать про належність книги до певного жанрово-тематичного канону масової літератури.

У підсумку зазначимо: головними ознаками масової літератури у контексті масової культури є її популярність і тривіальність. Масова література – явище не лише соціокультурне, а й власне літературне, яке розробило власну поетичну специфіку (популярні жанрово-тематичні канони, трафаретні сюжетні схеми, схожість тематики, стильові кліше).

Питання співвідношення термінів «класична література», «масова література», «белетристика», а також питання визначення художньо-естетичної цінності масової літератури потребують додакових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс]. Режим доступу:
2. URL: [https://esu.com.ua/search_articles.php?id=65985] (дата звернення 23.04.2022).
3. Єгорова Ю. М. Феномен масової літератури: історія становлення та розвитку. Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія : Літературознавство. 2011, №1. С. 163-169.
4. Калініченко М. Масова та висока література: Pro et Contra (обріи теоретичної рефлексії в сучасному українському, російському та північноамериканському літературознавстві). Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Літературознавство. 2013, № 3. С. 44-48.
5. Нестелеєв М. А. Масова література, канон і культ (до проблем взаємодії та дефініції). Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Серія: Філологічні науки. Літературознавство. 2015, №2. С. 189-192.

6. Таранова А. «Велике нечитоме» і академічний канон: проникнення масової літератури до парадигми літературознавства. Слово і Час. 2011, №3. С. 50-56.

Копитко Віта

Науковий керівник – доц. Бородиця Світлана

ОБРАЗ СЕВЕРИНА НАЛИВАЙКА В ОДНОЙМЕННОМУ РОМАНІ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО

Постановка проблеми. До історичної постаті Северина Наливайка в художніх творах зверталися такі українські письменники, як П. Куліш, С. Черкасенко, І. Ле, В. Кулаковський та ін. Образ козацького ватажка зацікавив і М. Вінграновського. Відтак у 1996 році він написав свій єдиний історичний роман «Северин Наливайко», де окреслив дещо інший образ головного героя, аніж митці-попередники. Окремі наукові студії Л. Лісніченко, Л. Ромащенко, Н. Трефяк, присвячені аналізові образної системи роману «Северин Наливайко», розкривають різні аспекти характеристики персонажа, передусім рецептивні та компаративістські. Але ґрунтовне дослідження структури художнього образу Северина Наливайка в однойменному романі М. Вінграновського на цей час відсутнє. Цим і зумовлена актуальність нашої роботи.

Мета: проаналізувати образ головного персонажа Северина Наливайка в однойменному романі М. Вінграновського крізь призму його структури.

Микола Вінграновський звернувся до осмислення діяльності непересічної особистості в історії України – гетьмана козацько-селянського повстання 1594-1596 років – Северина Наливайка. Письменник спромігся написати твір на правдивій історичній основі – з життя видатного українського політичного і військового керівника. Наливайко – справжній та літературний – мав однакові наміри – позбутися в Україні національного, релігійного та культурного гніту. При цьому необхідно враховувати фактор художньої літератури, бо саме в романі М. Вінграновського Северин Наливайко – романтизований образ, зумовлений його ідеалізацією.

Уже з першого розділу автор дещо приховує чи завуальовує постать відважного бунтаря Северина Наливайка. Лише зі слів автора стає зрозуміло, що козак пішов із голотою захищати Угорщину від турків за проханням германських імператорів Рудольфа та Максиміліана. Біля річки Дністер він опинився між двох ворожих вогнів – польськими жовнірами Жолкевського та татарськими військами Газі-Гірея. Батальна зустріч допомагає зрозуміти, хто є хто. Власне під час бою Наливайко постав справжнім військовим діячем: він знаходився у своїй рідній стихії, здійсно вправляється із гарматою: «Ну й око! З трьох гармат, з різних кінців – і в одне місце! Оце так пристрілка!» [1, с. 14].

Зі сторінок роману читач довідується про соціальний статус сім'ї Наливайків: старший брат Дем'ян став священиком в Острозі, матір Уляна лікує травами від будь-якої болячки та батько Дмитро кушнірує у Гусятині. Про їхній рід гусятинці нічого поганого сказати не можуть. А сам Северин був на той час добре освіченим, учився на богослова, але «... тягнувся